

BUDA ATTILA – TÜSKÉS ANNA

Horatius, Ovidius és Vergilius művei a fői Károlyi-kastély egykori és a keszthelyi Festetics-kastély ma is látogatható Helikon könyvtárában*

A görög–római örökség a reneszánszsal tért vissza az európai kultúrába. Az újjászületés azonban meghaladta forrását, s az antik hagyomány mellé a következő századokban felsorokozott új ismeretek, az egymásból keletkező, addig ismeretlen, lassan rendszereződő természettudományok, a könyvnyomtatás, a nemzeti nyelveken gyakorolt irodalom és tudomány a műveltségnek csak egy, lassan zsugorodó szegmensévé tették azt. A 18–19. századra az antik eredetű tudásanyag Európa nagy részében veszített fényéből és jelentőségéből, egyes szerzők – írók, költők, történetírók – standardizálódtak ugyan, s megmaradtak az oktatás különböző grádusain – a többiek viszont, főként azok, akik életműve csak töredékekben maradt fenn, vagy akiknek szakismereteit egy modern tudományág felülírta, s még nem fedezték fel művelődéstörténeti jelentőségüket, a szaktudósok, filológusok tanulmányozására szorult vissza. Magyarországon azonban – több tényező találkozásaként – az antik örökség és a latin nyelv használata tovább élt – ha a görög lassan el is kopott –, amit a kultúra több területén is érzékelt lehetett, s e folyamatosság sajátos színt adott annak. Ezért a címben említett latin szerzők jelenléte két hazai főúri könyvtárban, amelyek beszerzéseit anyagiak nem korlátozták, összevethető velük ekvivalens német, angol, francia, olasz magánkönyvtárak anyagával, választ várva arra, vajon az itt érintett eltérés megmutatkozik-e az állományok összetételében is.

Nehézséget okoz azonban, hogy míg a 18. századi magánkönyvtárak katalógusainak egy részét – bár sokkal kisebb számban, mint az előző századokéit – közölték nyomtatásban, addig a 19. századi gyűjtemények katalógusai még ma is szinte csak kéziratos formájukban léteznek. E tanulmány, amely egy nagyobb komparatistikai kutatás első felét tartalmazza, bevezetőjében éppen ezért vázlatosan áttekinti a Vergilius-, Horatius- és Ovidius-szövegkiadások könyvtári jelenlétét a 18–19. századi fennmaradt könyvtári jegyzékek alapján, hogy bemutassa azt a szellemi, gyűjtőkörü környezetet, amelyben a két főúri könyvtár könyveit el kell helyezni.

Számos könyvjegyzék maradt fenn ebből a korszakból, amelyek betekintést engednek a városi polgárság, egyházi alsópapság és szerzetesség valamint a köz- és főnemesség igen eltérő olvasási szokásaiba és könyvtárába. A Veszprém megyei köznemesi könyvtárak például nem tartalmazzák e három antik szer-

* Angol változata előadásként elhangzott a „Római költők a 18–19. századi magyarországi irodalomban: Vergilius, Horatius, Ovidius” című konferencián, Miskolc, 2016. október 6–8.

ző műveit.¹ A ferences szerzetesrendi könyvtárak jegyzékei azt mutatják, hogy amennyiben jelen vannak e három szerző művei, akkor azok a *Historica* és a *Libros poeticos* részlegben kapnak helyet.² A máriavölgyi pálos rendi könyvtár rekonstrukciója nem utal antik szerzőkre az állományban.³ A nagyváradai egyházi alsópapság könyvtáraiban megtalálhatók ezek a szerzők, ha nem is egyenletes eloszlásban.⁴ Kassa városi polgárságának olvasmányai között is szerepeltek.⁵ Mindezekre a listaszerű könyvlistákra jellemző, hogy nem lehet egyértelműsíteni sem a műveket, sem a kiadási adatokat. A nagyváradai székeskáptalan katalógusából azonban pontosan azonosíthatók a leírás alapján a kiadások.⁶ A 18. századi főúri könyvtárak könyvjegyzékei változó képet mutatnak e téren: akár egy könyvtár különböző katalógusai is más-más igénnyel készültek: egyesek csak címleírást tartalmaznak kiadási hely és idő megadása nélkül, más listák azonban a könyvnek még a kiadás készítőjét, a kötetszámot és a könyvtárban való helyét is megmutatják. Mintaszerű a feldolgozása az 1774-ben nyilvánossá vált pécsi Klimó-könyvtár katalógusának, amelyet Móró Anna Mária állított össze, egészített ki. Ebben öt Horatius – 16., 18. és 19. századi kiadások –, tizenhárom Ovidius – 18. és 19. századiak –, nyolc Vergilius – 17., 18. és 19. századiak – található.⁷

A 19. századi könyvlisták az utóbbi alaposságot mutatják a legtöbb esetben. Vitkovics Mihály 1829-es, 1077 tételt tartalmazó könyvjegyzékében Horatius és Ovidius hét-hét, Vergilius négy kiadással van jelen.⁸ Eötvös József könyvtárából Ovidius és Vergilius művei hiányoztak, Horatius viszont öt kiadásban szerepelt, melyek közül egy 18. század végi, négy pedig a 19. század első három évtizedéből száрма-

¹ HUDI József, *Könyv és társadalom, Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, Gondolat, 2009 (Nemzeti téka), 276.

² *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon, Ferences könyvtárak 1681–1750*, s. a. r. Zvara Edina, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2008 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 19/3), XXVI, 383.

³ KNAPP Éva, *Libellus, Válogatott könyv- és könyvtártörténeti tanulmányok*, Bp., Balassi, 2007, 197–239.

⁴ EMÖDI András, *A nagyváradai egyházmegye alsópapságának könyvkultúrája a korai újkor végén, 18. századi plébániai könyvjegyzékek, személyi gyűjtemények fennmaradt kötetei*, szerk. Monok István, Budapest, Szeged, Nagyvárad, Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság, SZTE–Partium Keresztény Egyetem, 2014 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 19/4), LVIII, 284.

⁵ *Kassa város olvasmányai 1562–1731*, s. a. r. Gács Hedvig et al., Szeged, [JATE], 1990 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 15), XII, 226.

⁶ EMÖDI András, *A Nagyváradai Székeskáptalan könyvtára a XVIII. században*, szerk. Monok István, Budapest, Szeged, Országos Széchényi Könyvtár, Scriptum, 2002, (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai, V) LXVIII, 433.

⁷ *A Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött Klimó-könyvtár katalógusa, I, A könyvek szerzői betűrendes katalógusa*, összeáll. Móró Mária Anna, Budapest, Tarsoly, 2001, 293–294., 459–460., 656–657.

⁸ CSEPREGI Klára, BOR Kálmán, „*Könyvim az én fiaim*”, *Vitkovics Mihály könyvtára*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Gondolat, 2014 (Nemzeti téka), 288.

zik.⁹ Pauler Tivadar 1872-es könyvtárkatalógusában Horatius két, a 19. század első feléből származó (egy magyar és egy latin), Ovidius két műve pedig egy 17. és egy 18. századi kiadással van jelen, Vergilius viszont hiányzik.¹⁰ Kelemen Mihály törzsorvos – ő Babits Mihály anyai nagyapjának a testvére volt – könyvtárában, amely a pécsi Csorba Győző Megyei–Városi Könyvtár egyik alapgyűjteménye, három Horatius-, nyolc Ovidius- és három Vergilius-kötet található. Döntően 18. és 19. századi kiadások, az egyik Ovidius 1596-ban jelent meg, a latin nyelvű kiadások mellett Kis János és Egyed Antal Ovidius-fordításait is birtokolta egykori tulajdonosa – utóbbiak természetesen más 19. századi gyűjteményekben is jelen voltak.¹¹

A továbbiakban két olyan főúri könyvtár állományában vizsgáljuk a három antik szerző műveinek jelenlétét, amelyek hasonló motiváció alapján létesültek, állományuk pedig korabeli források segítségével ismerhető meg. Fennmaradt ugyanis mindkét könyvtárnak több katalógusa és maga a könyvállomány is – legalábbis részben – máig kézbevehető.

Horatius, Ovidius és Vergilius műveinek kiadásai a főti Károlyi-kastély könyvtárában a 19. század első felében

A Károlyi család tagjai a 17–18. században jelentős műveltségterjesztő tevékenységet folytattak. Figyelmet fordítottak birtokaik jobbágygyermekének iskolázására, Károlyi Ferenc és fia, Károlyi Antal Nagykárolyban nyomdát működtetett, s kastélyaik – európai és hazai hagyományt is követve – elmaradhatatlan tartozéka volt a kisebb-nagyobb állománnyal rendelkező családi könyvtár.¹² A főti ág gyűjteményének gyökerei Bécsbe vezetnek, ahol a 18. század végén Károlyi József saját vásárlásait a II. József által feloszlott szerzetesrendek könyveivel egészítette ki.¹³ Halála után, özvegye, Waldstein Erzsébet, gyermekeivel együtt visszaköltözött Pestre, s 1808-ban megvásárolta nyári rezidenciául a főti uradalmat. Ennek köz-

⁹ GÁNGÓ Gábor, *Eötvös József könyvtára*, Budapest, Argumentum, 1996, 326.

¹⁰ TÜSKÉS Anna, *Pauler-hagyaték digitális feldolgozása*, 2004. <http://docplayer.hu/9243244-Pauler-hagyaték-digitalis-feldolgozasa.html>

¹¹ A gyűjtemény jelenleg a Csoba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményében található, az egyes tételek a katalógusban kereshetők. Köszönet Gyánti István segítségéért.

¹² Már a család pesti, „residentialis” házában – a mai Petőfi Irodalmi Múzeum épületében – volt könyvtár, ott, ahol ma is található, az 1811-es évben készült összeírás szerint, amely a palotává való átalakítás után készült; s Károlyi István két öccsének, a közös birtok felosztása után jutott fehérvárurgói és tótmegyeri (ma Palárikovó, Szlovákia) kastélyaiban ugyancsak kialakítottak könyvtártermet. [ÉBLE GÁBOR, PETIKÓ Béla], *A nagy-károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története*, Budapest, Franklin nyomda, 2/168; RADOS Jenő, *Magyar kastélyok*, [Budapest], Egyetemi nyomda, 1939, 68; ÉBLE GÁBOR, *A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája*, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1897, 71.

¹³ BUDA Attila, *A Károlyiak főti könyvtára = Szabolcs–Szatmár–Beregi levéltári évkönyv, XVII.*, szerk. Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva, Nyíregyháza, Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, 2006, 535–548.

pontjában akkor egy földszintes épület állt, amelyre a következő évtizedekben egy újabb szintet húztak, majd hozzáépítettek egy szárnyat, s evvel alakult ki mai alakja. A Bécsből egyéb ingóságokkal együtt hazakerült könyvek nyilvánvalóan a pesti Károlyi-palotába kerültek, hiszen ott már 1811-ban volt könyvtárszoba. Amikor a három fiúgyermek között 1827-ben felosztották a családi birtokot, a fői uradalom a legidősebbnek, Károlyi Istvánnak jutott. Ő ekkor már franciaországi diplomata-pályáját, itáliai utazásait követően hazai életre rendezkedett be. Az apjuk után rájuk maradt, addig a pesti palotában őrzött könyvek rá eső részéből, valamint saját vásárlásaiból hozta létre a fői könyvtár kezdő állományát, amely végleges helyét feltehetően az 1830-as évek eleji kastélybővítés során kapta meg az épületben, az első kéziratos katalógus talán éppen ebből az alkalomból készült el (1. kép). Miután az emeleten végleges könyvtárszobát alakítottak ki, a gyarapításnak semmi sem állt útjába, s egy bő évtized múlva, 1843-ban öt-hatszorosára nőtt a könyvek száma; ekkor készült a második katalógus (2. kép). A szép- és a szakirodalom (história, geográfia) mellett a művészetek és a különféle kézikönyvek alkották a gyűjtemény gerincét, nyelvi szempontból a nagyszámú francia és angol művek mellett német, latin, olasz és természetesen magyar munkákat is tartalmazott.¹⁴ Az 1885-ös magánkönyvtári felmérésből mint a „négy-öt elsőrangú” egyike maradt ki, adatszolgáltatás híján, egy 1927-es cikkben Bierbauer Virgil húszezer kötetéről számolt be. Kerényi Ferenc a század második részében tízezer kötetet említett, Károlyi László, az utolsó, kiskorúként elmenekült tulajdonos pedig a múlt század végén egy riportban hatvanezer kötetéről tett említést – utóbbi adat talán kissé túlzó.

A fent említett két (1830-as és 1843-as) könyvtárkatalógus tehát Károlyi Istvánhoz köthető, aki a bécsi majd pesti piarista gimnáziumban tanult. A nagygimnázium tananyagából érdemes kiemelni vizsgálatunk szempontjából a poétika és retorika tantárgyakat, amelyek keretében a diákok a klasszikus szerzők műveit tanulmányozták, és poétikai-retorikai stílusgyakorlatokat folytattak. A Károlyi család fői levéltára – lelőhelye: Magyar Országos Levéltár – P 381 fondjának anyagában, az 5a jelzeten őrzi „Károlyi I. István iskolai jegyzetét”.¹⁵ A füzet címe „Progymnasmata Stili Oratorii, quae C. Stephanus Károlyi Eloquentiae Studiosus Primos Semestri Anni MDCCCXI exhibuit”. Az 1811-es füzetben több írás található, melyek közül a vizsgálatunk szempontjából kettőt érdemes kiemelni. Az első címe „Dialogus inter Joannem et Mauriti-

¹⁴ A könyvtárat az 1860-as évektől több, Károlyi Istvánnak kapcsolatos újságcikk, nekrológ is említette. Összefüggően: „A régi és modern kat. irodalom egyiránt érdekelte. Negybecsű és a kötetek számára nézve is gazdag könyvtárának tetemes része a katolicizmusra vonatkozó tudományos művekből áll. Főleg a francia katolikus irodalom kiválóbb termékeit gyűjtögette nagy előszeretettel. E hajlamát magyarázza nemcsak az, hogy Franciaországnak rendkívül gazdag katolikus irodalma van, de az is, hogy a gróf ifjú éveiben, mint követségünk párizsi tagja, a francia irodalmat megszokta volt.” *Tájékozo.*, 1881, 214–215. A kastélyban két könyvtárszoba volt, amelyeket csigalépcső kötött össze, az emeleti „nagy” könyvtár a kápolna mellett volt. „A dolgozószobában fekete bőr bútorok s innen csigalépcső vezet fel a könyvtárba, mely az első emeleten van elhelyezve és sokezer, válogatott könyvből áll.” *Pesti Napló*, 1881. június 14. 1. (Reggeli kiadás)

¹⁵ BUDA 2006, i. m. 78–80.

H.C.	Celtionis			Opera		Bibliothecae		
	Deus	An. nus.	Quin. ta.	Tom. or. Lat.	Ordo. Dep. or. no.	Vol. ra.	à. No. ra.	Reque.
Horatii & in un. notis Danti. S. Pauli. & Paris. 1778	8			1	1			
Opera mas. S. Pauli. & Paris. 1778								
Orati. Masonis Epistolae seu Elegiae	8	1	1	5	C.	1529		
Virgili Maronis aenus	8	1	1	2	H.	632		
Virgili Maronis Opera	8	3	1	4	C.	1164		

1. kép

Horatius, Ovidius és Vergilius művei a főtí Károlyi-kastély könyvtárának 1830-as katalógusában

XI	1	Horace, Poésies. Trad. par Lavoisier	8	8	Amsterdam, 1756
XVII	1	Horatius Flaccus. Paris. Lemaire	3	g 8	Paris, 1829/30
XVIII	2	" — id. Fottier	1	g 8	" 1823
"	2	" — Opera. Paris. G. D. Fournier	5	g 8	Lipsiae 1778
"	2	" — Carmina. G. Favreus	1	12	Venetiæ, 1761
"	2	" — Carmina. G. Favreus	1	18	Amst. 1767
XVIII	2.5	Ovidius Naso. Carmina. Heinsius	2	g 8	Paris, 1826
XVIII	3	" — Epistolae seu Eleg. &c.	10	g 8	" 1820/21
XVII	8	Ovidi Metamorphoson. Trad. par Dubois Fontanelle	1	16	Genevæ 1751
XVIII	3	Virgili Maronis Opera	1	12	Genevæ 1759
"	3	" — id. Fottier	1	g 8	Paris, 1823
"	3	" — id. Fottier	1	18	Lipsiae 1824
"	3	" — Oeuvres de l'abbé de La Harpe	4	12	Paris, 1736
XVII	3	" — port. et trad. Hayne et Lemaire	10	g 8	" 1819
XI	3	" — id. Fottier	1	12	Venetiæ 1734
VII	2	" — An. & D. Hoffmann	1	8	Regensb. 1742

2. kép

Horatius, Ovidius és Vergilius művei a főtí Károlyi-kastély könyvtárának 1843-as katalógusában

um de linguae latinae pretio”. A párbeszéd tárgya a görög és a latin nyelv kiválósága. Ennek során Mauritius a görög, Joannes pedig a római szerzőket dicséri:

M. Miror sane, saepe enim numero audivi, Demosthenem, Thucydidem, Homerum, Pindarum, aliosque ipsis Romanis Scriptoribus admirationi et exemplo, quod imitarentur, fuisse.

Jo. Possum et ego complures nominare Romanos, qui his aequiparentur: Virgilium, Horatium, Sallustium, Livium, et Romanae eloquentiae patrem Ciceronem, qui, plurium eruditorum iudicio, Demosthene potior habetis, si exemplis exempla conferre vellem.

A másik rész címe „Syllogismus oratorius ex hac propositione: Ebrietas est vitanda”. Ennek végén azt olvashatjuk: „Recte Horatius ait: calumniatorem nigrum, sollicite, que cavendum esse. Quis igitur non fateatur maledicentiae summam inesse turpitudinem?”. Ez a két részlet jelzi, hogy Károlyi István neveltetésében és iskolai tanulmányaiban nagy szerepet játszottak az antik római szerzők – köztük Horatius, Ovidius és Vergilius – művei.

1945 után ez a könyvtár is elpusztult, darabjai szétszóródtak, egykori állományának sorsáról szóló hírek ellentmondásosak. Egyes részei bekerültek a Fővárosi Könyvtár, az Országos Széchényi Könyvtár, valamint az ELTE Angol Tanszékének könyvtáraiba. Más részét nyilván széthordták, MÉH-be vitték, vagy már helyben az enyészetté vált. Rekonstrukciója fennállásának csupán egy-egy pillanatában az utókorra maradt két kéziratos katalógus alapján lehetséges. A beszerzett dokumentumok felméréséhez, a két időpont között a változások mérlegeléséhez figyelembe kell venni, hogy a főti könyvtár egész fennállása alatt élő gyűjtemény volt, folyamatos gyarapodással és fogyással, mindenkori tulajdonosa és családtagjai szórakoztatását és tájékoztatását szolgálta, filológiai vagy bibliofil szempontokat tehát nem érdemes keresni összetételében. Ami pedig a kéziratos katalógusok tételeit illeti: a kései feldolgozó a hiányos leírásokból többé-kevésbé azonosítani tudja az egyes műveket, de legtöbbször nincs a kezében az a példány, amely az egykori leírás alapja volt. Még a 17–18. században is előfordult, hogy egy műnek olyan kiadásváltozatai készülnek, címlap- vagy új kiadásként, amelyek terjedelemben, illusztráció(k)ban, kötésben kissé különböznek egymástól. Ez a jelenség korábban sem volt ritka, a különböző online katalógusok tételeiben is előfordulnak eltérések egy-egy 16. századi vagy későbbi mű leírásában. Ennek következtében a rövid leírások feloldásai a műveket azonosítják ugyan, de nem biztos, hogy az egykor a könyvtár állományába tartozott példányt is pontosan visszatükrözik. Viszont minden esetben, ha az eredeti példányt felkutatható, kézbe vehető, a leírás és jegyzete annak alapján készült.

Horatius

A Horatius-kiadásokból hármat lehet probléma nélkül azonosítani. A könyvtár állományában egykor volt példányaik ismeretlen helyen vannak, ha fennmarad-

tak egyáltalán. Modern leírásaik alapján méretük oktávó, s az érdeklődő, de nem tudós olvasók számára készültek.

Horatius Flaccus. Edit. Lemaire, 3. g. 8. Paris, 1829/31.

HORATIUS Flaccus [Quintus] *Opera omnia*, ex editione J. C. Zeunii, in usum Delphini [...]. 4 vol. Paris. 1829–31. IV, 546; 547–1154; 1155–1761; 1761–2027, CCLXXXVI. p. (Lemaire. Bibliotheca Classica Latina 29–31.)

Horatius Flaccus. Ed. Pottier. Paris, 1823.

HORATIUS Flaccus, Quintus, recensuit et emendavit F. G. Pottier, Parisiis, 1823, apud Malepeyre, XVI, [2], 325 p.

Horatius Flaccus Poemata. Wien, 1770.

Q[uintii]. HORATHI Flacci, *Poemata*. Wien, 1770, zu finden im Krausischen Buchladen. [8], 560, [8] p.

A Károlyi-könyvtár könyveinek egy része alapítása, létrehozatala előtti időkből származott, azaz korábbi tulajdonosaik is voltak. A 19. századtól az írás gyakorlásának, a gondolatok megörökítésének könnyűvé válása következtében, amit többek között a technikai eszközök fejlődése és olcsóbbá válása idézett elő, lassan funkciójukat veszítették a marginálisok, de a régebbi könyvekben az előző tulajdonosok aktív olvasásának nyomai felfedezhetők. Álljon itt erre egy példa, a három szerző közül Ovidius egyik, ma is kézbe vehető, egykor a Károlyi-könyvtárban volt művét kiragadva.

Ovidius

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Ritkasággyűjteményében található, 09/4094 jelzettel ellátott, gerincén Ovidii Libri Amori címet viselő kötet kissé megtévesztő, mivel nem az *Ars amatoria* olvasható benne, hanem a *Heroides*, a *Hősnők levelei*.¹⁶ Címként ennyi (*Heroidum liber*) szerepel a könyvtár hálózati katalógusában is, a tételben azon kívül, hogy a kiadási adatok ismeretlenek, más adat nem található. Első tábláján Károly István ex librise, valamint Károlyi Sándor helyrajzi címkéje látható. A kötet érdekessége, hogy néhány helyen ismeretlen kéztől származó kiegészítésekkel, keretezéssel és jelekkel van ellátva.

A negyedik, *Phaedra Hyppolitusk* című levél 132. sora után például az oldal tetején a következő beillesztés olvasható:

Saturnus periit perierunt et sua jura,
Sub Jove nunc mundus jussa sequare Jovis.

¹⁶ KLINDA Mária, *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa*, Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Országos Széchényi Könyvtár, 2001, 432–433.

Mivel kötéskor a szélekből levágtak, az első sor csonkán olvasható, szövege más kiadások jegyzetei alapján egészíthető ki. E két sor a modern (latin és fordított) kiadásokban nem szerepel, s nem lehet pontosan tudni a szándékot, párhuzamos szöveghelynek vagy utalásnak szánta-e a lejegyző.

Az ötödik, *Oenone Parisnak* című vers címe át van húzva, s alá és föléírva olvasható első és második, ebből a kiadásból kimaradt sora:

Nympha suo Paridi, quamvis suus esse recuset,
mittit ab Idaeis verba legenda iugis.

Ezek természetesen szerepelnek a modern kiadásokban is, magyarra Muraközi Gyula fordította őket:

Olvasd el, Paris, ezt! Kit látni se vágyol, a nimfa
küldi neked levelét Ida hegyormairól.

A kötet különlegessége, hogy a tizenötödik számú levél, címe: *Sappho Phaonnak* eleje, az 1. és 170. sorok között a nyomtatásból hiányzik, pontosabban nyomtatva hiányzik, helyette kéziratos pótlása olvasható. Mivel a megelőző, tizennegyedik vers végén a tizenötödikre utaló *custos* olvasható, de ugyancsak *custos* van a kéziratos rész utolsó sora után is, aminek ott, a vers közepén nincs jogosultsága, ez a jelenség azt látszik alátámasztani, hogy ezek az oldalak, ma már ismeretlen ok miatt, eleve kézírással készültek, úgy lettek befűzve, s ezzel igazi bibliofil csemege született: kézírás és nyomtatás szoros kapcsolatát megmutatva.

Vergilius

Les Oeuvres de Virgil, Paris, 1736.

Les oeuvres de VIRGILE, traduction nouvelle, le latin à côté, avec des notes historiques et géographiques. Par M. l'abbé de La Landelle de S. Remy. Tome premier [-quatrième]. A Paris, Chez Jean Barbou, rue Saint Jacques, aux Cigognes. 1736. XXVIII, 363; 361; 371; 394.

E kötet megtalálható a Fővárosi Szabó Ervin könyvtárban, leltári jelzete: 09/5302/1–4. Formátuma duodecimo, azaz tizenkettedrét. A négy kötet egységes, eredeti pergamenkötésbe van kötve, gerincükön két-két címkével. A felső a helyrajznak megfelelő egyedi számot viseli, az alsón feltehetően a cím rövidítése szerepelt. Az alsó címkék hiányoznak és a második kötet gerince sérült. Minden kötetben számozás nélküli üres oldalak is találhatók. A címloldalokon a nyomdász mesterjegye látható: egy önmaga farkába harapó kígyó keretezte kép háttérében vidéki táj épületekkel, előtérben két golya csőrükben siklóval. Az első kötéstáblák belső oldalára a harmadik kötet kivételével Károlyi István címeres-koronás,

francia feliratú ex librise és mindegyikre Károlyi Sándor helyrajzi címkéje van beragasztva. Kétnyelvű, jegyzetelt kiadás, a latin versek prózafordítása. Az első kötet Vergilius életrajzával kezdődik, szerzője azonosítatlan. A második kötet 28. oldalának metszetén Carthago nova és környékének fantáziarajza látható.

Az 1736-ban megjelent kétnyelvű kiadást Károlyi István vette, talán még párizsi szolgálata alatt, esetleg azt megelőzően, hogy könyvtárát kivitette Főtra. A kötet megtalálható az 1843-as kéziratos katalógusban is, igaz, a könyvtár más helyén, ám a kiadási év, a formátum, a kötetszám azonossága, valamint a „par de la Landelle” megjegyzés egyértelműen azonosítja. Apja halála után Károlyi Sándor és utódainak olvasmánya volt, majd 1945 után a Fővárosi Szabó Ervin – akkor még talán csak Fővárosi Könyvtár állományába került. Itt 1963-ban vették állományba, az erre utaló körbélyegző minden kötet címlapján megtalálható. 1978-ban revíziózták, ezt az első kötéstábla belső oldalán látható évszámbélyegzők mutatják. Klinda Mária katalógusába későbbi kiadása miatt nem került bele.

Az ismertetett kiadáson kívül a könyvtár korábbi és későbbi katalógusa is tartalmaz Vergilius műveket. Leírásuk nem mindig teszi lehetővé a pontos azonosítást, vannak olyan tételek, amelyek meghatározásához kézbe kellene venni azt a példányt, amely a katalógus készítőjének a kezében volt – ez pedig sokszor nem lehetséges. De álljon itt még néhány tétel, amelyek beszerzése 1843 előtti volt.

L'Eneide di Virgilio A. Caro, Venezia 1734.

L'Eneide di VIRGILIO del commendatore Annibal Caro libri dodeci. In questa impressione da molti errori espurgato. Per Stefano Orlandini, in Venezia, 1734. [4], 512 p.

Az olasz költő, kritikus és műfordító Annibale Caro (1507–1566) Vergilius Aeneidét 1581-ben fordította le. A 18. század közepén már más olasz fordítások is léteztek, ez az egynyelvű kiadás azonban javított szöveget adott közre. A példány kézbevehető a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Régiséggyűjteményében, jelzete: 09/4431. Korabeli, kopott, aranyozott bőrkötésben, gerincén a szerzőre és a mű címére utaló címkével. Mérete: tizenkettedrét. Első kötéstábláján, ahogy a könyvtár egész állományában, Károlyi István ex librise és Károlyi Sándor helyrajzi címkéje látható. A címlappal szemben egy rézmetszet van: Aeneas menekül fiával, Ascanióval, hátán Anchisessel. Felettük Fama mint szárnyas nő fújja a fanfárt.

A kötet érdekessége, hogy utolsó oldalán részben a szövegjavításra, részben a nyomásra vonatkozó sorok olvashatók. Ezek szerint Vergilius eposzát és a javításokat ellenőrizte Tommaso Maria Gennari da Chioggia domokos rendi szerzetes, aki 1710–1736 között velencei inkvizítor és könyvvizsgáló volt – számtalan korabeli könyv hasonló megjegyzéseiben olvasható a neve, s ő hagyta jóvá a javításokat 1734. augusztus 13-án. Feltételezhetően ezt követően került sor a nyomásra. A szöveggondozók között pedig ott olvasható Pietro Grimani (1677–1752) neve, aki ekkor a velencei Tízek Tanácsának tagja, majd 1741-től haláláig Velence dózséja lett.

Virgilio Maronis Opera Trnavia, 1760

P[ublii]. VIRGILII Maronis *Opera* cum interpretatione, et nonnullis motis P. Caroli Ruaei Soc. Jesu. Quibus accessere Exercitationes Rhetoricae in praecipuas ejus Orationes. Nec non locupletissimi Indices: quorum primus Descriptiones continet; secundus Comparationes, seu Similitudines; tertius Dicta Memorabilia; quartus est in Notas. Tom 1. Bucolica et Georgica. Tyrnaviae, 1760, Typis Academicis Societ. Jesu. 1008, [51] p.

A nyolcadrét kötet kiadója Charles de La Rue (1643–1725), latinosan: Carolus Ruaeus francia jezsuita hitszónok volt. Több tragédiát írt, latin nyelvű verseket és Vergilius munkáit adta ki. Mivel ez a Vergilius Nagyszombatban készült, Petrik Géza is regisztrálta, ahogyan Aloysius Zelliger 1931-ben és az Agáta Klimeková, Eva Augustínová páros is 2008-ban. Bibliográfiai leírása Käfer István és Kovács Eszter munkájában (2011) hiányos. A Károlyi-könyvtárban volt példánya elkallódott, így annak fizikai állapotáról közelebbit nem lehet mondani.

Horatius, Ovidius és Vergilius műveinek kiadásai a keszthelyi Festetics-kastély Helikon könyvtárában a 18–19. században

A keszthelyi könyvtár a főtíhoz hasonlóan főúri könyvtár, a könyvgyűjtés és az olvasás motivációja ötvöződött a könyvek beszerzésekor.¹⁷ Több könyvben megtalálható a Festetics család címerét ábrázoló exlibris és a könyv helyét mutató szám- és betűkombináció.¹⁸ Ezzel szemben a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményébe számos gyűjteményből, hagyatékból kerültek be példányok, a possessor bejegyzések nem minden esetben segítenek a tulajdonosok személynek kiderítésében.

Az 1740-es évek második felében Keszthelyre települt Festetics család számára fontosak voltak a könyvek: Festetics Kristóf épülő kastélyában helyet kapott a könyvesház.¹⁹ 1782-től a hitbizomány ura gróf Festetics (I.) György, a magyar felvilágosodás egyik legkiemelkedőbb egyénisége, aki könyvtárának egész épületszárnyat építtetett 1799–1801 között. A déli szárnyában található a könyvtárterem és hozzá csatlakozik egy kisebb kabinetkönyvtár. A sok tízezer kötetes könyvtárban egyaránt megtalálhatók az antik szerzők, a magyar irodalom és tudomány művei, a felvilágosodás korának filozófiai irodalma, a beszerzések legújabb gazdasági szakmunkák valamint jelentős hírlap- és folyóiratanyag.

A Magyar Országos Levéltárban őrzött Festetics család Levéltára (P 274 fond)

¹⁷ KLEMPA Károly, *A keszthelyi Festetics könyvtár*, Keszthely, Mérei, 1938, 24; CSENDES Antal, *Helikon Library Keszthely*, 1989; HARGITAINÉ VÁRI ÉVA, *A Festetics Kastély Helikon könyvtára = Keszthelyi Festetics Kastély*, Keszthely, 2015, 125–131.

¹⁸ Köszönöm H. Vári Éva segítségét a kutatásban.

¹⁹ A könyvtár 1778-as katalógusáról: KURUCZ György, *Keszthely grófja: Festetics György*, Budapest, Corvina, 2013, 81–95.

„XI-2. A keszhelyi könyvtár iratai” című, 246-os doboza anyagában több könyvtárkatalógus, feljegyzés (Nota), nyugta (Quittung), aukciós katalógusokból kimásolt listák, vásárlási könyvjegyzékek, Bécsből és Pestről beszerzendő könyvek lajstroma, folyóiratelőfizetés és kéziratkatalógus található. Tizenkét könyvtárkatalógust sikerült elkülönítenem, ezekből hét datált, öt fellelhető keletkezési időpontját pedig a benne található legkésőbbi könyv kiadási idejéből következtettem ki. Ez a tizenkét könyvtárkatalógus másfél évszázad alatt – 1746 és 1894 között – keletkezett, és több Festetics-könyvtár leltárát tartalmazza: a keszhelyin kívül a Festetics-uradalom baltavári és a sági kastélyának könyvállományáét. Érdemes megjegyezni, hogy a baltavári (ma Bérbaltavár) kastély a 20. század elején elpusztult, valamint hogy a sági (ma Simaság) kastélyban született 1755-ben Festetics György, a keszhelyi könyvtár felvirágoztatója. A tizenkét katalógus időrendben:

1. 1746: *Index Librorum Bibliotheca Baltavariensis Diebus [?] 1746 inventarius* (1–8). A baltavári könyvtár állományát elhelyezés és azon belül méret szerint írja le, csak címléírást ad, nincs kiadó és évszám, tehát a művek nem vagy csak a többi katalógus fényében azonosíthatók. Két Ovidius- és egy Vergilius-kiadást tartalmaz.
2. Cím és dátum nélküli katalógus, 1761-es benne a legújabb könyv (455–473). Egy Horatius-, három Ovidius- és egy Vergilius-kiadást tartalmaz.
3. 1765: *Catalogus Libror. Ketheliensium Ao 1765 Connotatto* (43–47). Teológiai könyveket tartalmaz, nincs benne mű Horatiustól, Ovidiustól vagy Vergiliustól.
4. Cím és dátum nélküli katalógus, 1776-os benne a legújabb könyv (474–503). Három részből áll: 1. Latin könyvek abc rendben, 378 db; 2. Német könyvek nem abc rendben, 279 db; 3. Francia könyvek nem abc rendben, 305 db. A latin könyvek között egy-egy kiadás van Horatiustól, Ovidiustól vagy Vergiliustól. A német könyvek között nincs tőlük mű, a francia könyvek között pedig a *Metamorphoses* két francia kiadása található.
5. 1777: *Catalogus Librorum Ex Bibliotheca Sághiensi Sua Excellentia ?ceptorum, per Juvenem C. Georgium, Ság, Die 15 May 1777.* (93) Francia könyveket és egy német művet tartalmaz a kétoldalas lista, nincs benne mű Horatiustól, Ovidiustól vagy Vergiliustól.
6. 1778 (533–567). Két fő része van: 1. *Bücher Catalog des Gnadigen Herrn Grafen Georg v. Festetics 1778.* Fő fejezetcímek: Libri Polítici, Libri Militares, Belles Lettres, Poetae, Classici, Libri Historici, Libri Philosophici. Az egyes fejezeteken belül méret szerint írja le a könyveket (In Folio, In Quarto, In Octavo, In Duodecimo), nem abc sorrendben, és nyelvi csoportosítás sem érvényesül. A könyvek teljes bibliográfiai leírását adja, tehát teljes biztonsággal azonosíthatók lennének a kiadások, de nincs benne mű Horatiustól, Ovidiustól vagy Vergiliustól. 2. *Catalogue des Livres du Comte George Festetics.* A fő fejezetcímek itt is hasonlóak: Livres Militaires, Livres Politiques, Livres Historiques, Les Philosophes, Les Poetes, Belles Lettres, Les Auteurs Classiques. A latin, francia és német műveknek csak címléírását adja, kiadás helye és ideje nélkül. A *Les Auteurs Classi-*

ques című részben egy „Horatius” és egy „Virgili Maronis Opera omnia” bejegyzés olvasható, de nem azonosítható konkrét kiadással.

7. Dátum nélküli katalógus, 1779-es benne a legújabb könyv: *Catalogus Librorum Biblioth. Baltavariens* (388–409). 3 része van: 1. latin művek A–Z-ig, 2. német könyvek A–Z-ig, 3. francia könyvek A–Z-ig. Mindhárom részben található kiadások Horatiustól, Ovidiustól és Vergiliustól.
 8. 1788: *Catalogus Librorum Biblioth. Baltavár* (95–120). 1003 kötetet tartalmaz, köztük hat kiadást Horatiustól, Ovidiustól és Vergiliustól.
 9. 1793: *A keszthelyi könyvtár katalogusa, készült kb. 1793-ban* (121–289). Négy kiadást tartalmaz Horatiustól, Ovidiustól és Vergiliustól, köztük Vergilius Eclogáit Rájnis József magyar fordításában (Pozsony, 1789). 1799: *Bibliotheca Keszthelyiensi* egy állományrésze (298–311), nincs benne mű Horatiustól, Ovidiustól vagy Vergiliustól.
- Dátum nélküli katalógus, 1806-os benne a legújabb könyv: *Alt Bücher Catalogus* (374–387). Csak címléírást tartalmaz, nincs kiadó-megjelölés, és évszám is csak ritkán, nincs benne mű Horatiustól, Ovidiustól vagy Vergiliustól.
- Dátum és cím nélküli katalógus, 1894-es benne a legújabb könyv (410–454). Hat része van: 1. Verzeichniss. der deutschen Bücher. (49 oldal) 2. Verzeichniss. der Lateinischen Bücher. (23 oldal) 3. Verzeichniss. der Französischen Bücher. (10 oldal) 4. Verzeichniss. der Ungarischen Bücher. (2 oldal) 5. Verzeichniss. der Englischen Bücher. (1 oldal) 6. Verzeichniss. der Italienischen Bücher (1 oldal). A német, a latin és a francia könyvek között található összesen tizenhárom kiadás Horatiustól, Ovidiustól vagy Vergiliustól.

A tizenkét katalógus alapján öt Horatius, tizenkét Ovidius- és öt Vergilius-kiadást lehet azonosítani a 16–18. századból, 19. századi kiadások egyáltalán nem szerepelnek a két 19. századi katalógusban. A keszthelyi könyvtár jelenleg nyolc Horatius-, tizenegy Ovidius- és tíz Vergilius-kiadást őriz a 16–18. századból. (A jelenlegi állományban számos 19. századi kiadás is van.) A kiadások viszonylag egyenletes időbeli eloszlást mutatnak a gyűjteményben. A kiadások időbeli megoszlása a következő: Horatiustól egy 16. századi, két 17. századi és öt 18. századi. Ovidiustól három 16. századi és nyolc 18. századi. Vergiliustól egy 16. századi és kilenc 18. századi.

A kiadások térbeli megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy Amsterdam, Frankfurt, Párizs és Velence a leggyakoribb megjelenési helyek, a 18. század második negyedétől kezdve jelennek meg az első magyarországi (Kassa, Nagyszombat, Pozsony, Pest, Buda) kiadások. Nyelvüket tekintve Horatius latin és magyar, Ovidius latin, német, holland és magyar, Vergilius latin, német és magyar kiadásokban van jelen. Funkciójukat tekintve a kiadások között van gazdagon illusztrált nagyméretű díszkiadás, kisméretű, igénytelen kiállítású iskolai használatra szánt mű, bőséges kritikai apparátust tartalmazó kiadás valamint díszcímlappal ellátott, de kommentárok nélküli olvasmány.

A továbbiakban összevetem a könyvtárkatalógusokból megismerhető kiadásokat a keszthelyi könyvtár jelenlegi állományával, és megpróbálok következtetéseket levonni a könyvek használatára vonatkozóan a margináliákból és a különböző típusú bejegyzésekből. A legtöbb példányban nincs a possessor-bejegyzés(ek)en kívül más, használatra utaló jelzés. A használatra utaló bejegyzések viszont szinte sohasem köthetők egyértelműen a possessor-bejegyzésekhez, mégis érdemes megvizsgálni mindkét típusú jelzéseket. Néhány példányban ázás, égés, rovarrágás és gomba nyomai látszanak. A possessor-bejegyzéseken kívül a jelzések két csoportba oszthatók: egyrészt a tanulásra és tanulmányozásra utaló jelzések, másrészt a kedvtelésből folytatott olvasmányok.

Horatius

A katalógusokban számon tartott öt kiadás (1632, 1636, 1713, 1777, 1800) és a jelenlegi könyvtár nyolc kiadása (1563, 1600, 1632, 1728, 1743, 1744, 1763, 1800) között csekély az átfedés, ami mutatja, hogy változott – gyarapodott és fogyott – az állomány a 20. század folyamán.

<i>Könyvtárkatalógusok kiadásai</i>		<i>Jelenlegi állomány kiadásai</i>
	1563	Q. Horatii Flacci : Venusini Latinorum Lyricorum facili principis poemata omnia, Antwerpiae, Stelsius, 1563. [jelzet: Philol669 Kollig. 2.]
	1600	Quinti Horatij Flacci : Poemata, scholis et argumentis ab Henr[ico] Stephano illustrata, Genève, Paulus Stephanus, 1600. [jelzet: Philol434]
„Horatius Flaccus purgatus. Monachii 1632 in 12mo” [1761-es katalógusban]	1632	Quinctus Horatius Flaccus, Ab omni obscoenitate Romae Expurgatus, Monachii, Typ. Leysserius, 1632. [jelzet: Philol560]
„Horatii Flacii Poemata Amstelodami 1636. in 12mo./8. Tom. 1.” [1776-os, 1779-es, 1788-as és 1894-es katalógusban] Q. Horatii Flacci poemata, Amsterodami, Guiljelmus I. Blaeuw, 1636	1636	
„Philol. 12. Q. Horatius Flaccus ex recensione Bentleyi Amstelodam. 1713. 4.” [1793-as katalógusban] Q. Horatius Flaccus, ex recensione et cum notis atque emendationibus Richardi Bentleyi, Amstelodami, 1713.	1713	

Könyvtárkatalógusok kiadásai		Jelenlegi állomány kiadásai
	1728	Q. Horatius Flaccus, Ex recensione & cum Notis atque emendationibus Richardi Bentleii, Amstelaedami, Wetstenios & Smith, 1728. [jelzet: Philol382]
	1743	Q. Horatius Flaccus Opera, ex Recensione D. Heinsii & T. Fabri, Amstelaedami, Wetstein, 1743. [jelzet: Philol574]
	1744	Quinti Horatii Flacci Poemata, Cum commentariis Joh. Minellii, Praemisso Aldi Manutii de metris Horatianis tractatu, Lugduni Batavorum, Luchtmans, 1744. [jelzet: Philol534]
	1763	Quinti Horatii Flacci Carmina, Nitori suo restituta, Parisiis, Typ. Barbou, 1763. [jelzet: Philol718]
„Horatii Flacci Opera Bassani 1777. 4. Band. 1. A.2.2.” [1894-es katalógusban] Quinti Horatii Flacci: Opera. Interpretatione et notis illustravit Ludovicus Desprez. Bassani, sed prostant Venetiis apud Remondini, 1777	1777	
„Horatius Flaccus deutsch übers. Wien 1800 in 8. Band 3 G.2.1.” [1894-es katalógusban] Q. Horatii Flacci: Opera Omnia,	1800	Quintus Horatius Flaccus, Editio stereotypa, Parisiis, Didot, 1800. [jelzet: Philol368]

A táblázatból látható, hogy csak egy mű azonos a katalógusokban és a jelenlegi könyvállományban szereplő kiadások között. Ez Horatius 1632-es müncheni latin, tanulásra szánt jezsuita *Carmina*-kiadása. A példányban fekete tintával sűrű aláhúzások találhatók a szövegben. A possessor-bejegyzés: „Jacobus Carolus dedit 1733 servus indigne”, tehát feltehetően egyházi személyről van szó.

A 18–19. századi katalógusokban ugyan nem szerepel, de érdemes megemlíteni Horatius 1563-as kommentált latin, kifejezetten tanulásra szánt antwerpeni *Carmina*-kiadásának példányát. A fekete tintával írt latin, a szöveget értelmező bejegyzések olvashatók a megfelelő helyek mellett. Például a harmadik könyv harmadik ódjának 28. sora – „nec Sicula Palinurus unda” – mellett az áll, hogy „promontorium”. Ennél talán érdekesebb, egy 16. századi használat megnevező possessor-bejegyzés az első kötetstábla belső oldalán: „Anno 1575 in Eperies emptus 1575 Versus Mantuani.” Ezután következik egy distichon: „Est opus ardentem frenis arcere iuventam / Nec sinere in mores luxuriare malos” azaz Égető szükség megfékezni az ifjúságot / Nem hagyni, hogy a vad, rossz szokások elterjedjenek. Ez idézet Baptista Mantuanus „Contra poetas impudice loquentes”

című, először 1489-ben megjelent művéből (113–114. sor).²⁰ A bejegyzés utolsó része alátámasztja a tulajdonos papi mivoltát: „Sum ex libris Johannes pastoris. Anno 1587”

Ovidius

A katalógusokban számon tartott tizenkét kiadás (1575, 1649, 1652, 1677, 1727, 1731, 1734, 1749, 1756, 1763, 1766, 1784) és a jelenlegi könyvtár tizenegy kiadása (1518, 1571, 1581, 1727, 1745, 1749, 1751, 1762, 1784, 1790, 1791) között valamivel több az átfedés: az 1727-es, az 1749-es és az 1784-es kiadás.

<i>Könyvtárkatalógusok kiadásai</i>		<i>Jelenlegi állomány kiadásai</i>
	1518	P. Ovidii Nasonis, Opera, Venetiis : Tauchini de Tridino, 1518, 543 p. [jelzet: Philol469]
	1571	Ovidii Nasonis, Metamorphoses, oder Verwandlung, mit schönen künstlichen Figuren gezieret, Franckfurt am Mayn, Raben, Feyrabend, Weigand Erben, 1571. [jelzet: Philol336]
„Ovidii Metamorphosis in Germanica versa. Francofurti ad Moenum 1575 in 8o.” [1761-es katalógusban] Pub. Ovidii Nasonis Metamorphoseon libri XV. Francofurti ad Moenum, Gallus, 1575.	1575	
	1581	P. Ovidii: Metamorphosis, Franckfort am Mayn, [s. n.], 1581. [jelzet: LitGerm852 Kollig. 10.]
„Ovidii Nasonis Opera Omnia Amstelodamii 1649 in 12mo Tom. 1. Sub Litera C. In serie 7.” [1776-os, 1779-es, 1788-as és 1894-es katalógusban] Publ. Ovidii Nasonis: Amstelædami, Apud Ioannem Blæv, 1649.	1649	
„Ovidii Heroides Epistolae Amstelodami 1652 in 16to” [1761-es katalógusban] Ovidii Heroides Epistolae, ed. N. Heinsio. Amstelodami, typis Ludovici Elzevirii, 1652	1652	

²⁰ MADRID CASTRO, Mariano, *Baptistae Mantuani „Contra poetas impudice loquentes” = Humanistica Lovaniensia, Journal of Neo-Latin Studies*, edited by Jozef Ijsewijn, 1996, 117 (93–133).

<i>Könyvtárkatalógusok kiadásai</i>		<i>Jelenlegi állomány kiadásai</i>
„Metamorphoses d’Ovide en latin et Francois divisées en XV. a Bruxelles 1677. Folio. Tom. 1. Sub Litera A. In serie 1.” [1776-os, 1779-es, 1788-as és 1894-es katalógusban] Les métamorphoses d’Ovide en latin et françois, divisées en XV. livres, avec de nouvelles explications, de la traduction de Mr. Pierre Du-Ryer Parisien, Bruxelles, Foppens, 1677.	1677	
„Ovidii Nasonis Opera Omnia Burmanni Amstel. 1727. 4. Band 4. A.2.2.” [1761-es és 1894-es katalógusban]	1727	Publii Ovidii Nasonis [Opera] ... / Cum ... notis ... Petrus Burmannus Amstelodami, Wetstenios & Smith, 1727, 1-4. tom. [jelzet: Philol400]
„Ovidii Nas. Metamorphoseon cum notii Minellii Lips. 1731. 8. Band 1. A.4.2.” [1894-es katalógusban] Publii Ovidii Nasonis Metamorphoses, ad modum Ioannis Min-ellii, Lipsiae, Weidmann, 1731.	1731	
„Metamorphoses d’Ovide. a la Haye 1734. Tom. 2. Sub Litera E. In serie 5.” [1776-os, 1779-es és 1788-as katalógusban] Les Métamorphoses d’Ovide : Avec Des Explications à la fin de chaque Fable. Traduction Nouvelle, Par Monsieur l’Abbé De Bellegarde. A La Haye, Chez Jean Swart, Marchand Libraire, sur le Kneuterdyk, 1734	1734	
	1745	P. Ovidii Opera quae extant, Londini, Typ. Brindley, 1745, 1-5. vol. [jelzet: Philol578]
„Ovidii Nas. Tyrnav. 1749. 8. Band 1. A.4.2.” [1894-es katalógusban]	1749	Publii Ovidii Nasonis Elegiae Tristium Libri V. cum P. Jacobi Pontani S.J. Commentario in Compendium redacto. Ad usum Scholarum Soc. Jesu. Tyrnaviae, Acad. Soc. Jesu, 1749. [jelzet: 5267]
	1751	Publii Ovidii Nasonis Opera, In III Tomos divisa, Amstelaedami, Wetsteinium, 1751. [jelzet: Philol568]
„Ovidii Nas. Elegiarum Tristium. Tyrnav. 1756. 8. Band 1. A.4.2.” [1894-es katalógusban]	1756	

Könyvtárkatalógusok kiadásai		Jelenlegi állomány kiadásai
	1762	P. Ovidii Nasonis, Opera quae supersunt, Parisiis, Typ. Barbou, 1762, 1-3 tom. [jelzet: Philol343]
„Ovids Verwandlungen aus dem lateinischen übersetzt von J. B. Sedlezcky. Leipzig 1763. Tom. 3. Sub Litera F. In Serie 4.” [1779-es, 1788-as és 1894-es katalógusban] Ovids Verwandlungen aus dem Lateinischen übersezt von J.B. Sedlezki. Augsburg, und Leipzig, bey Jacob Andreas Friedrich, und Gottfried Mayer, 1763.	1763	
„Ovids Verwandlungen übers. von Saft. Berlin. 1766. 8. Band 1. J.7.1.” [1894-es katalógusban] Ovids Verwandlungen, ins Deutsche übers. u. mit Anm. hrsg. von Johann Samuel Safft. Berlin, Mylius, 1766.	1766	
„Philol, 30b. Ovidii P. Nasonis Metamorphoseos ex recensione Burmanni 1–2. Tom. Lipsiae 1784. 8.” [1793-as katalógusban]	1784	P. Ovidii Nasonis, Metamorphoses ex recensione Burmanni, Lipsiae, Schwickerti, 1784. 1-2 tom. [jelzet: Philol183]
	1790	Verwandelte Ovidische Verwandlungen. Ad modum Blumaueri, Stutgart, Erhard und Löflund, 1790. [jelzet: LitGerm964]
	1791	Ovids Verwandlungen in Kupfern und mit den köthigen Erlaeuterungen, Wien, Gesellschaft, 1791 [jelzet: Philol120]

Az 1518-as latin, fametszetekkel illusztrált és gazdagon kommentált velencei *Hősnők levelei*-kiadásának példányában aláhúzások és a szöveg fölé írt latin bejegyzések láthatók. Egy-egy elégia felett a szöveg összefoglalása olvasható. Például a 16. elégia kezdete felett: „Ad amicam, ut ad rura sua veniat”, a 17. elégia tetején: „Quod Corinne soli sit serviturus”. Más 16–17. századi kiadásokban ez a cím alatt dőlt betűvel szedve olvasható, itt viszont a használó kézzel beírta.²¹

Az 1727-es amszterdami, rézmetszetű díszcímlappal ellátott kiadásban egyáltalán nincsenek használatra utaló jelzések.

Az 1745-ös londoni zsebméretű kétkötetes kiadás példányának a második, az *Átváltozások*ot tartalmazó kötetében ceruzás aláhúzások és a margón a szövegben körülírt mitológiai alakok neve olvasható, pl. Daphne, Argus, Pan és Pyninx.

²¹ Például Ovidius műveinek 1670-es padovai kiadásában. *Opera Omnia, In tres Tomos divisa*, Kommentárok, Nicolaas Borchardus Cnippingius, Ex Officina Hackiana, 1670.

Az 1749-es nagyszombati kiadás példányában az első kötéståbla belső oldalán két possessor-bejegyzést találunk: „Dobrovics Ferencz V. osztály tanuló” lila tintával és „Neogrády” kék tintával. Noha a könyvben nincs egyéb, a használat idejére utaló jelzés, ezek egyértelműen az iskolai használatot bizonyítják.

Az 1784-es lipcsei kiadásban ceruzás függőleges húzások láthatók a főszöveg margóján.

Vergilius

A katalógusokban számon tartott öt kiadás (1717, 1735, 1742, 1744, 1789) kizárólag a 18. századból származik, a jelenlegi könyvtár állományában (1561, 1724, 1735, 1744, 1757, 1767, 1772, 1789, 1792, 1800) azonban van egy 16. századi példány is, ami feltehetően a 20. században kerülhetett be.

<i>Könyvtárkatalógusok kiadásai</i>		<i>Jelenlegi állomány kiadásai</i>
	1561	Publius Maro Vergilius, Opera omnia, [S. l.], [s.n.], 1561. [jelzet: Philol359]
„Virgilii Maronis Opera Leovardio 1717 in 4to Tom. 2. Sub Litera A. In serie 3.” [1776-os, 1779-es, 1788-as, 1894-es katalógusban] P. Virgilii Maronis opera, cum integris commentariis Servii, Philarggrii, Pierii, Leovardiae, 1717.	1717	
	1724	P. Virgilii Maronis Opera : Nic. Heins. Dan. Fil. Emembranis Comphoribus iisque Antiquissimis recensuit, Amstelodami : Du Sauzet, 1724. [jelzet: Philol549]
„Virgilii Maronis Bucolica Georgicon T. 4. Tryn. 1735. in 8o.” [1761-es katalógusban]	1735	P. Virgilii Maronis Opera cum interpretatione et nonnullis notis P. Caroli Ruaei, Tyrnaviae, Typ. Acad., 1735. [jelzet: Philol447]
„Schvartzii Joannis Virgilii Maronis Ancis. Regensburg 1742 in 4to. Tom. 1. Sub Litera D. In Serie 4.” [1779-es katalógusban] Publ. Virgils Maro, Aeneis: ein Helden-Gedicht, in eben so viele Deutsche Verse übersetzt, in zween Theilen hrsg. von Johann Christoph Schwarz, Regensburg, Zunkel, 1742–1744.	1742	
„Virgilii Mar. Opera omnia a Burmanno. Amstel. 1744. 4. Band 4. A.2.2.” [1894-es katalógusban]	1744	P. Virgilius Maro Opera, Ex editione Nic[laas] Heinsii & P[etrus] Burmanni, Amstelaedami, Wetstenius, 1744. [jelzet: Philol720]

Könyvtárkatalógusok kiadásai		Jelenlegi állomány kiadásai
	1757	Publii Virgilii Maronis Bucolica, Georgica et Aeneis, Birminghamiae, Typ. Johannis Baskerville, 1757. [jelzet: Philol34]
	1767	Publius Vergilius Maro, Opera, Parisiis, Typ. Barbou, 1767. [jelzet: Philol340]
	1772	Georgica Virgils vier Bücher von dem Feldbaue, Weinbaue und den Bäumen der Viehzucht und Bienenwartung, Uebersetzt von Johann Balthasar Sedlezki, Augsburg, Verl. von den Gebrüder Veith, 1772. [jelzet: Oec590.2]
„Patr. 30. Rájnis Jozef Magyar Virgilis. Pozonyban. 1789. 8.” [1793-es katalógusban]	1789	Magyar Virgilius, Máro Virgilius Publiusnak Eklogái, Az az: Válogatott pásztori versei, Ford. Kőszegi Rájnis Józef, Pozonyban, Landerer, 1789. [jelzet: LitHung160]
	1792	Virgilius esmeretes verseinek a magyar koronázásra való alkalmaztatása, Pest, Trattner Mátyás, 1792. [jelzet: Misc5.2]
	1800	Publius Virgilius Maro, Bucolica, Georgica et Aeneis, Parisiis, Didot, 1800. [jelzet: Philol369]

Vergilius 1561-es, fametszetekkel gazdagon illusztrált zürichi kiadása példányában sűrű latin, ritkábban ógörög bejegyzések találhatók (jelzet: Philol359). Az eklogák bejegyzési értelmezéseket mutatnak, például az első eklogában Amaryllis és Galatea neve felett „Roma” és „Mantua” olvasható, ahogy a kommentátor allegorikusan értelmezte. Itt is és az *Aeneis*-ben is találhatók nyelvtani és retorikai alakzatok megnevezései latinul és ógörögül egyaránt, például: prosopopeia. A fametszetek különböző mértékű színezést kaptak.

A gyűjtemény egy 18. század végi magyar fordítás kiadásának példányát őrzi: Vergilius eklogái Kőszegi Rajnis József által készített fordításának 1789-es pozsonyi, Anton Capacci rézmetszeteivel illusztrált kiadását bejegyzések nélkül (jelzet: LitHung160).

A Festetics kastély Helikon-könyvtárában kolligátumba kötve található egy kétfelap, magyar és német nyelvű nyomtatvány, amelynek címe „Virgilius esmeretes verseinek a magyar koronázásra való alkalmaztatása” (jelzet: Misc5.2, 3. kép). A Pesten, Trattner Mátyás nyomdájában 1792-ben, tehát I. Ferenc koronázására kiadott nyomtatvány kiindulópontját jelentő, Vergiliusnak tulajdonított distichona ez: „Nocte pluit tota redeunt spectacula mane / Divisum imperium cum Jove Caesar habet.” azaz Egész éjjel esik, de a nyilvános játékok reggel kezdődnek / Te, Caesar, együtt uralkodsz a birodalmon Jupiterrel. A versike koronázásra aktualizált változata így hangzik magyarul: „Ejtzaka Essözés: Reggel koronázzuk Urunkat: / Az Természettel így osztoza Drága Ferentzünk.” és néme-

tül: „Des Nachts ein Regen: des Morgens fröhliche Krönung: / So theilt Theurer FRANZ mit dir die Zeit – die Natur ein.” A lap alján megjegyzés olvasható: „NB. Hogy mind ez úgy történt, a' Budán és Pesten jelenlévők bizonyíthatyák.”

5½ 2.

VIRGILIUS ESMERETES VERSEINEK
A' MAGYAR KORONÁZÁSRA VALÓ
ALKALMAZTATÁSA

Nocte pluit, tota redeunt Spectacula mane
Divisum imperium cum Jove Caesar habet.

A u ő
inś Deutsche übersezt

P E S T E N,
NYOMTATTATOTT TRATTNER MÁTHYÁSNAL
Gedruckt bey Mathias Trattner.

[1792]

Ejtzaka Elsősé: Reggel koronázzuk Urunkat:
Az Termézzettel így olztoza Drága FERENTZÜNK,

Deutsche Uebersetzung nach dem genauen lateinischen Eilbenmaas.

Des Nachts ein Regen: des Morgens fröhliche Krönung:
So theilt Theurer FRANZ mit dir die Zeit – die Natur ein.

NB. Hogy mind ez úgy történt, a' Budán és Pesten jelenlévők bizonyíthatyák.
NB. Daß dieses alles so eingetroffen, können die hier in Ofen und Pest waren, bezeugen.

3. kép

Propagandanyomtatvány I. Ferenc koronázására a keszthelyi Helikon könyvtárban

A kétlapos propagandanyomtatvány (3. kép) a király képét igyekszik erősíteni. Donatus *Vita Vergilii*-jében Vergiliusnak tulajdonított epigrammát gyakran alkalmazták a középkorban.²² A latin nyelvtani kézikönyvek ezt a hexametert adták standard példaként a „spectaculum” szóra. Ezt imitálta például a milánói humanista Bernardino Rincio *Silva* című művében, amelyben az 1518-as Bastille-ünnepséget beszéli el I. Ferenc francia király uralkodásának harmadik évében: „Luce pluit tota, redeunt spectacular nocte, Imperium iunctum cum Iove Rex habes.”²³

²² KLECKER, Elisabeth, *Divisum imperium : „Vergils” Augustus-Epigramme in der neulateinischen Panegyrik = Wiener Studien*, 109(1996), 257–275.

²³ BAMFORTH, Stephen, DUPÈBE, Jean, *The „Silva” of Bernardino Rincio (1518) = Renaissance Studies*, Vol. 8, No. 3 (Sept. 1994), 256–315.

A könyvjegyzékek és a jelenlegi könyvállomány összevetése azzal a hozadékkal is járt, hogy a könyvek sorsára vonatkozóan is levonhatunk következtetéseket: három katalógus tételei közül maradtak meg könyvek Keszthelyen: 2. az 1761-es, cím és dátum nélküli katalógus; 9. *A keszthelyi könyvtár katalógusa, készült kb. 1793-ban*, 12. az 1894-es, dátum és cím nélküli katalógus állományából.

Összegzés

Mindkét főúri könyvtárban jelen voltak a három római költő művei 16–18. századi iskolai, tudományos, népszerű és díszkiadásokban. A két könyvtár katalógusokból megismert, és a mára fennmaradt, illetve azonosítható könyvállomány összevetése jelzi, hogy folyamatosan változott a könyvtárak összetétele. Az állomány módosulását viszonylag jól lehet követni a katalógusokban.

A tárgyalt főúri könyvek mindegyikében megtalálható Károlyi István ex-librise, illetve fia, Károlyi Sándor helyrajzi címkéje, és rekonstruálható a könyvtárbeli helyük is. Ezek a kötetek főként a XI., XVII., és a XVIII. részlegben voltak az 1843-as katalógus szerint: a XVII-esben a francia, a XVIII-asban a latin kiadások. (4. kép) A keszthelyi könyvekben a Festetics-család címerét ábrázoló ex libris van, az antik költők kiadásai nyelvük és témájuk szerint vannak beosztva. A latin és francia nyelvű kiadások leginkább a „Philologia” részlegben vannak, magyar fordítások a „Magyar irodalom” részlegben. Vergilius *Georgicájának* német kiadása a „Gazdaság” részlegben, egy magyar kiadása viszont a „Philologia” részlegben található. Ovidius *Átváltozások* német kiadása a „Német irodalom” részlegben található. A possessor-bejegyzések és a margináliák elemzése rávilágított a korábbi tulajdonosok személyére és a használati módokra. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a keszthelyi könyvtár szakrendje német alapokon nyugszik, amit a korabeli hazai könyvtárak és bibliográfiák nagy része is alkalmazott a szakok elnevezésével, míg a főúri könyvtár szakrendszere francia mintát követett.

Az áttekintett könyvállományon túl a keszthelyi könyvtárban fennmaradt, I. Ferenc koronázására 1792-ben kiadott propaganda nyomtatvány és Károlyi István 1811-es gimnáziumi füzetének latin stílusgyakorlatai azt mutatják, hogy a három római auctor recepciója a 18. század végén és a 19. század elején fontos szerepet játszott a magyarországi oktatásban és művelődésben.

4. kép

A fóti Károlyi könyvtár földszinti könyvtárterme

BUDA, ATTILA – TÜSKÉS, ANNA

Works of Horace, Ovid and Virgil in the library of the Károlyi Castle in Fót and in the Helikon Library of the Festetics Castle in Keszthely

The aim of the study is the analysis of the presence of the three classic Latin author's works in two aristocratic libraries of the 18th–19th centuries. The motivations of reading and collecting books are similar and more catalogues make possible the comparison of the two collections.

The members of the Károlyi family were significant in distributing education and culture in the 17th-18th centuries. Two remaining manuscript catalogues (1830, 1843) shows that the Fót library was a live collection throughout its existence. It was constantly growing and diminishing, it served to entertain and inform its owners. Therefore seeking philological or bibliophile aspects in its composition is not worthwhile. Concerning the items of the manuscript catalogues: the subsequent researcher can more or less identify the individual works based on the fragmented descriptions but doesn't hold the copy that served as a base for the previous categorisation. The two library catalogues can surely be linked to István Károlyi who studied in the Piarist high school in Vienna, later in Pest. The first catalogue contains one edition of Horace and two of Virgil, the second attests eight Horace, three Ovid and seven Virgil.

The Keszthely Library is a baronial library like the one in Fót. For the Festetics family, who moved to Keszthely in the second half of the 1740s, books were important. The Hungarian National Archives conserves twelve library catalogues of the Festetics estates in one and a half century, between 1746 and 1894. On the basis of these twelve catalogues, five Horatius, twelve Ovidius- and five Vergilius-editions can be identified from the 16th–18th-centuries. The current collection contains also several 19th-century editions.

In the Helikon Library of the Festetics Castle there is an unpublished two sheet print in Hungarian and German, titled 'The adaptation of Virgil's known poems for the Hungarian coronation'. The distich believed to be written by Virgil, the starting point of the pamphlet published in Pest in the printing house of Mátyás Trattner in 1792, on the coronation of Ferenc I. The version of the poem adapted for the coronation is as follows: "Rain by night: We are crowning our King in the morning: / With Nature shares thus our beloved Ferenc". And in German: "Des Nachts ein Regen: des Morgens fröhliche Krönung: / So theilt Theurer FRANZ mit dir die Zeit – die Natur ein." At the bottom of the sheet this note can be read: "NB. That all happened like so, can those present in Buda and Pest attest." As a work of propaganda it is intended to bolster the image of the king himself. The epigram ascribed to Vergil by the so-called *Vita Vergilii* by Donatus was frequently used in the Middle Ages. The hexameter furnishes the standard example for 'spectaculum' in the Latin grammar manuals. It was imitated for example in the *Silva* by the Milanese doctor and humanist Bernardino Rincio which narrates the splendid festival of the reign of Francis I, the Bastille festival of 1518. "Luce pluit tota, redeunt spectacular nocte, Imperium iunctum cum Iove Rex habes." "It has rained throughout the day, the spectacles return with the night, may you O King have your empire joined with Jupiter."

Keywords: 18–19th centuries, aristocratic libraries, ancient authors, book lists